

Kam plují bohuslänské lodě?

Možnosti datace a interpretace skalních rytin v Bohuslänu

Skalní umění v severní Evropě a zejména ve švédské provincii Bohuslän bylo velmi intenzivně spojeno s mořským pobřežím. To má z archeologického hlediska významný dopad: historické proměny úrovně pobřežní čáry umožňují nejenom přibližně datovat petroglyfy, ale také vytvořit si představu o tom, jak tehdejší krajina a fjordy vypadaly.

■ Jana HÁJKOVÁ

Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou FF UK

Místa výskytu skalního umění, se dají rozdělit na dva typy: 60 až 70 % známých lokalit z doby bronzové se vyskytuje v bývalé pobřežní zóně, povětšinou v místech jako jsou menší zálivy, ústí řek a jiná chráněná místa. Druhým typem jsou pak vyšší stanoviště, kde lze ovšem také sledovat spojení s nějakým vodním tokem. Na obou typech lokalit je pak tendence umísťovat petroglyfy

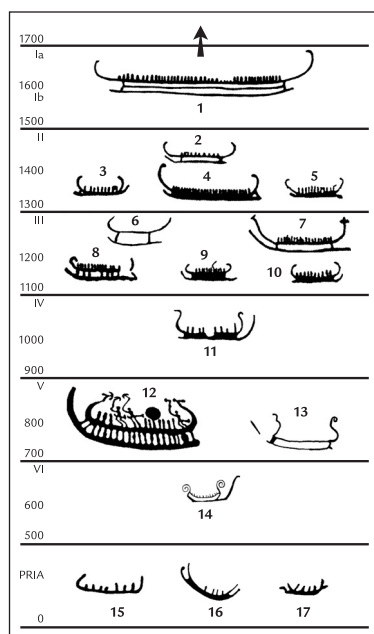
do takových míst na skále, kde se koncentruje stékající voda. Petroglyfy jsou tedy ve zřejmém vztahu k mořskému pobřeží a vodě, což dokládá i fakt, že v ikonografii námětů zde naprosto převládají lodě. Přitom rozptýlené osídlení se obvykle nacházelo nedaleko, většinou do vzdálenosti 500–1000 m od mořského pobřeží. Je zajímavé, že movité archeologické nálezy byly soustředěny především kolem menších lokalit skalního umění, větší a známější panely, s více přístupovými komunikacemi byly na artefakty poměrně chudé. Jak sídlíště, tak panely většinou vykazují kontinuitu od starší či mladší doby bronzové po starší dobu železnou (Bertilsson 1987, Ling 2010).

Přestože skalní umění v oblasti Bohuslänu bylo původně pevně spjata s mořem a vodním živlem vůbec, je pro dnešního návštěvníka tato vazba těžko představitelná. Většina lokalit se totiž v současnosti nalézá ve vnitrozemí, a pokud to vegetace vůbec umožňuje, ocitá se v zorném poli pouze výhled na zemědělskou krajinu se zbytky lesů. Odlesňování začalo na skandinávském poloostrově již někdy kolem roku 2000 př. n. l. a pokračovalo až do doby 500 př. n. l., kdy jsou v této oblasti zaznamenány větší zemědělské aktivity a kdy naopak tvorba skalního umění ustává. Původní pobřeží si lze představit asi tak jako v dnešních fjordech: skalnaté a členité s drobnými ostrovy a zálivy. Moře mělo pro osídlení od neolitu po mladší dobu bronzovou velký význam, zvláště proto, že oblast nebyla tak zemědělsky využitelná, jako je dnes. Vlivem polnohospodářských aktivit však došlo v průběhu novověku k nárůstu půdních sedimentů a to až o 1–1,5 m. Připomínkou toho, že se jedná o krajinu, v které bylo moře přítomné jsou i samy petroglyfy. Jedním z nejčastěji zastoupených motivů je v oblasti Bohuslänu i jižního Norska právě motiv lodí. Vyskytují se zde od starší doby bronzové až po dobu železnou. Rozdíly ve vyobrazení jednoduchého či dvojitého kýlu, přídi

a ozdobných prvků umožňují jejich přibližnou dataci dle O. Montelia (obr. 1) (Kaul 1998).

Díky současnému výzkumu J. Linga bylo možné navázat na předchozí studia změny mořského pobřeží a stanovit tak přibližnou pobřežní čáru pro jednotlivá období. Tímto způsobem bylo možné zároveň ověřit chronologii skalních rytin založenou na ikonografii bronzových předmětů. Změna úrovně mořského pobřeží ve Skandinávii nastala ze dvou různých důvodů: prvním a podstatnějším byl vzestup stlačené pevninské masy po roztání ledového příkrovu z poslední doby ledové, druhým pak globální změny úrovně mořské hladiny. Centrum zalednění se nalézalo v severním Baltském moři. Protože zde byl tlak na pevninu největší, byl zde posléze i vzestup pevniny nejrychlejší. Vzestup pevniny ve Skandinávii s různou intenzitou pokračuje dodnes (obr. 2). V Bohuslänu dochází k posunu rychlostí 2 mm za rok, v Trondheimském fjordu až o 4 mm za rok. Růst pevniny byl nejrychlejší asi před 10 300 let př. n. l., kdy se tato změna dá sledovat po celé pobřežní linii Severního i Baltského moře ve Skandinávii.

Změna mořského pobřeží byla v oblasti Bohuslänu a přilehlých oblastech zkoumána díky spolupráci s geology, za použití GPS, pylové analýzy z jezer a radiokarbonově datovatelných makrozbytků z mořských nánosů v blízkosti zkoumaných lokalit. Měřena byly vždy výška nad mořem pod nejnižší z rytin na panelu. Ukázalo se, že pro oblast Bohuslänu je rozdíl ve změně pobřeží oproti starší době bronzové přibližně 6 metrů, přičemž většina lokalit skalního umění se dnes nachází do 10 km od moře! Blízkost s mořem byla tedy pro vytváření skalního umění důležitá, přičemž jeho bezprostřední vzdálenost byla zřejmě různá. Příímý kontakt s mořem se uvažuje například pro lokalitu známou jako Gerum. Velmi nízká pozice panelu předpokládá, že se nacházel přímo na

■ Obr. 1 Chronologie lodí dle změny mořského pobřeží. Nejstarší lodě v horní části tabulky vykazují menší souměrnost a jednoduchost oproti lodím ve spodní části, které jsou typické pro starší dobu železnou (Ling 2010)

pobřežní čáře po celou dobu bronzovou. V okolí lokality Aspeberget byly zase rytiny a panely jednoznačně orientovány k moři, ale k přímému kontaktu s ním zde v průběhu doby bronzové asi nedošlo (Ling 2010). Vzhledem k tomu, že v oblasti Bohuslānu dodnes nejsou výrazné rozdíly mezi přílivem a odlivem (většinou do 30 cm, ve velmi nepříznivém a větrném počasí max. rozdíl 100 cm) bylo možné na rytinách v době jejich vzniku pracovat poměrně nerušeně. Předpokládá se, že zhotovení petroglyfu průměrné lodi (asi do velikosti 30–50 cm) trvalo přibližně 10 hodin.

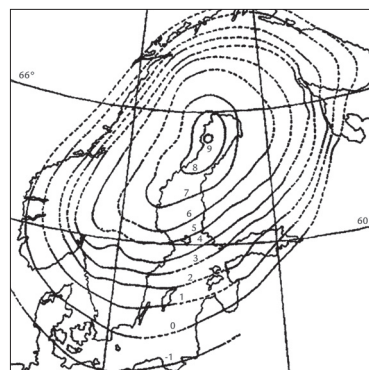
Na jednotlivých lokalitách se většinou nachází několik stylů z různých období, přičemž nejstarší bývají obvykle petroglyfy umístěné na horní tedy vyšší straně skalního panelu. Zdá se tedy, že se jejich tvůrci snažili udržet kontakt s mořem, které zejména v době bronzové viditelně ustupovalo v důsledku zvedání pevniny. Na panelu tak pak lze sledovat jakousi stratigrafii petroglyfů. Nejedná se zřejmě jen o využití místa na panelu a nechuť porušovat starší rytiny. K superpozicím dochází poměrně často (obr. 3), ale jistě nejsou způsobeny nedostatkem volného místa (Wahlgren 2004). Starší rytiny si zřejmě stále udržovaly svůj význam, protože je zde patrná tendence o jistou aktualizaci rytin, kdy například na starobronzové rytiny lodí byly v mladší době bronzové přidány ozdobné spirály symbolizující koňskou hlavu na přídi lodi.

Lodě se sice obvykle nevyskytují na panelech samy, ale často mají dominantní pozici. Rozeznávání kompozice a možných vztahů mezi jednotlivými náměty je u severských petroglyfů obecně velmi těžké. Jisté však je, že v mnoha případech mají lodě posádku. Nejčastěji se jedná pouze o jednoduché krátké úsečky, jimiž je naznačen počet posádky. Ten může být velmi různý bez ohledu na to, jak velká je loď. Někdy se jedná o kombinaci figurálních postav či jediné postavy a úseček, výjimečně je posádka lodi vyobrazena jako jednotlivé figurální postavy. Někdy se můžeme setkat i s řadou tzv. cupmarks, které naznačují hlavy. Cupmarks jsou asi nejčastějším motivem severských petroglyfů vůbec. Jsou to okrouhlé důlky

různého průměru (od 1 cm až po 8–10 cm v průměru) a hloubky (nejčastěji to bývají velmi mělké až těžko rozeznatelné prohlubně, výjimečně mohou dosahovat i hloubky několika centimetrů). Velká část cupmarks netvoří žádné specifické útvary a vytváří dojem nahodilého, roztroušeného umístění na panelu. Některé však evidentně obrazce vytvářejí, nebo se přímo podílí na kompozici petroglyfů. Cupmarks se vyskytují ve skalním umění po celém světě jako jeden z nejuniverzálnějších motivů. Protože se jedná o velmi jednoduchý typ petroglyfu, je možné, že jeho význam mohl spočívat především ve vytváření zvuku, který provázel jeho vznik, podobně, jako se uvažuje o tzv. gong rocks v jižní Africe. Postavy, pokud se na lodi vyskytují, mají často vyobrazenou helmu s rohy, drží lury (pravděk dechové hudební nástroje zhotovené z bronzu, které svým tvarem připomínají roh), sekery, výjimečně i oštěp. Důležitým vybavením je pak krátký meč, který visí volně u pasu. Zajímavou postavou, která je zřejmě s loděmi spojená je tzv. akrobat, který vypadá, jakoby dělal salto nazad z lodi. Právě tento námět přispěl k úvahám o možném rozšíření ikonografických námětů ze Středomoří, kde se postava akrobata (obr. 4) také vyskytuje. Mnohokrát byl diskutován právě válečný charakter námětů spojených s loděmi. Jedná se zřejmě o vyobrazení nějaké důležité události ve společnosti, kterou by mohl být jak odchod do války, či zasvěcování nových válečníků. Interpretace rytin bývá obvykle spojována s rituálními aktivitami a je nepopiratelné, že v severské době bronzové byla loď

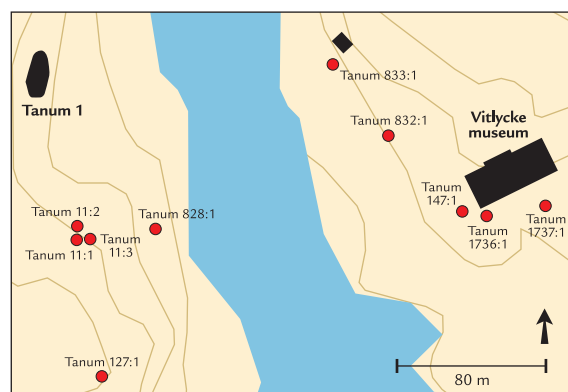
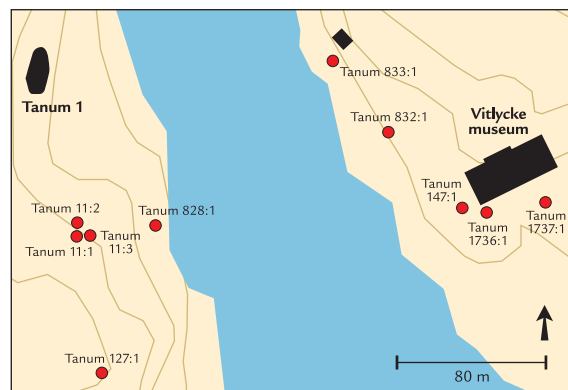
■ Obr. 4 Dvojice akrobatů nad lodí na lokalitě Sotetorp. Loď pod nimi se skládá ze smíšené posádky postav a zjednodušených úseček. Cupmarks by zde mohly představovat hlavy posádky, která by seděla ve dvou řadách. Na přídi stojí postava s mečem a sekrou, na zádi polopostava se sekrou

■ Obr. 2. Stupnice současného zemského pohybu v milimetrech v oblasti Skandinávie. (Ling 2010 after Pässe 2003)

■ Obr. 3 Superpozice dvou lodí na panelu v Masslebergu. Starší je horní loď, do které byla vyryta mladší loď. Obě lodě mají prodloužený kýl a posádku v podobě krátkých úseček. Horní loď navíc obsahuje i jeden lur. Postavy nad horní lodí mohly být přidány později. Dle krátkých mečů lze usuzovat, že se jedná o dva muže držící kopí. Postava mezi nimi by dle delších vlasů mohla být žena

■ Obr. 5 Rekonstrukce krajiny u Vitlycke. Horní obrázek ukazuje situaci ze starší doby bronzové, dolní pak situaci z mladší doby bronzové. Dnes se moře nachází asi 12 km daleko

důležitou součástí mytologie a náboženství (Kaul 1998). V kosmologických představách doby bronzové zřejmě figuroval sluneční kotouč tažený po nebi vozem, v němž byla zapražena zvířata, nejčastěji snad kůň. Tuto domněnku podporuje i známý trundholmský vozík, ale nalézt ji můžeme i ve skalních rytinách, kde sluneční kotouč táhne samotný kůň. V Bohuslänu a Skandinávii vůbec však byly lodě zřejmě tak významné, že v kosmologických představách mohly vůz nahradit. Zajímavou rekonstrukci kosmologie na základě ikonografie bronzových

■ Obr. 6 Torp: rytina lodí je na panelu umístěna tak, že i dlouho po dešti přes ní stéká proud vody. Díky vodě s slunci je rytina dobře viditelná i bez vymalování barvou

■ Obr. 7 Pobřeží mohlo v době bronzové vypadat přibližně podobně jako v dnešních fjordech. Fjorden v okolí Tanum

■ Obr. 8 Odmyslet si dnešní krajinu je velmi těžké. Vegetace ztěžuje nejen percepci původního prostředí petroglyfů, ale narušuje samotné rytiny a působí komplikace při jejich dokumentaci. Na snímku Ellen Meijer dokumentuje jednu z lokalit

předmětů nabídl Flemming Kaul: ráno ryba postrkuje Slunce směrem od noční lodi k ranní lodi. Na chvíli se smí plavit spolu s lodí, která převáží Slunce, aby byla vzápětí sežrána dravým ptákem. V té chvíli se objevuje kůň, který je připraven táhnout Slunce, které také od lodi v poledne přebírá. Odpoledne s ním přistává na sluneční lodi. Pak již Slunce přebírá had, který ho skrývá do svých zákrutů. Slunce tak zapadá za horizont. Přes noc Slunce táhnou dvě noční lodě, Slunce je však schované a není vidět. Ke konci jejich plavby je noční loď následována rybou, která se vzápětí začne o Slunce od rozbřesku starat (Kaul 2004: 131). Význam petroglyfů ale může být i praktický, například označení záchytných bodů pro plavbu. Nově vytesaný petroglyf totiž musel být na skalním povrchu vidět velmi dobře po dlouhou dobu. Vyobrazení lodí také mohlo mít význam při přechodových rituálech spojených se samotnou plavbou a jejím zdárným zakončením nebo při případném zasvěcováním nových námořníků. Rituály spojené s vyplouváním lodí jsou hojně etnograficky doložené u tradičně žijících i novodobých společností a patrně měly své místo i v prehistorických společnostech. Dalším vysvětlením je i označení teritorií jednotlivých skupin. Tomu by odpovídal i fakt, že někde jsou petroglyfy situovány jen na určitých místech fjordu (v Masslebergu se rytiny vyskytují jen na jeho jedné straně).

Otázkou však zůstává, na kolik jsou rytiny lodí reálným vyobrazením plavidel tehdejší doby. Většinou byly lodě studovány v komplexu mytologie a náboženských představ. To je však velmi jednostranné vysvětlení, protože lodě měly především velkou praktickou funkci. Nepochybně byly velmi důležitým dopravním prostředkem, zajišťujícím jak obživu, obchod, tak i komunikaci v rámci širší komunity. Problémem zůstává nedostatek nálezů umožňujících rekonstrukci podoby lodí. Přestože jsou známá vyobrazení z bronzových břítav (přibližně 800 vyobrazení na 400 předmětech) přímé nálezy chybí. O to cennější je nálezy lodí z Hjortspringu, datovaný do doby 300–400 př. n. l., jejíž podoba se shoduje s petroglyfy ze starší doby železné. Je proto docela dobře možné, že rytiny plavidel z doby bronzové jsou skutečně věrným

vyobrazením skutečných lodí té doby (Harding 2000, Thér 2008).

Opakované využívání skalních panelů pro aplikaci stále nových petroglyfů a snaha o aktualizaci starších rytin ukazuje na důležitost místa na němž se rytiny nacházely. Udržování a symbolické obnovení panelů je zároveň chápáno jako komunikace s krajinou a udržováním vztahu k ní (Bengtsson – Ling 2007). Vytváření rytin ustává ve starší době železné, kdy nabývá na významu zemědělský způsob života, ten je však umožněn právě vznikem nové krajiny, ze které už ustoupilo moře. Jiný způsob života jistě neznamenal, že by lodě přestaly být pro společnost důležité. Proměna životního stylu šla však ruku v ruce se změnou vztahu lidí ke krajině, ve které už skalní umění evidentně ztrácelo svůj smysl.

Literatura

- Bengtsson, L. – Ling, J. 2007: Scandinavia's most finds associated rock art sites. *Adoranten* 2007, 40–50.
- Bertilsson, U. 1987: The rock carvings of northern Bohuslän. Spatial structures and social symbols, Stockholm: University of Stockholm.
- Harding, A. F. 2000: European societies in the Bronze Age. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ling, J. 2008: Elevated Rock Art, Towards a maritime understanding of rock art in northern Bohuslän, Sweden. Gothenburg: Gothenburg University.
- Kaul, F. 1998: Ships on bronzes. A Study in Bronze Age Religion and Iconography 1–2. Copenhagen: National Museum.
- Kaul, F. 2004: Social and religious perceptions of the ship in Bronze Age Northern Europe, in: Clarke, P. (ed.): The Dover boat in context. Oxford: Oxbow books, 122–137.
- Thér, R. 2008: Doverský objev, sešívání pláňkové lodě a námořní plavba v době bronzové. *Živá archeologie* 9, 25–32.
- Wahlgren, K. H. 2004: Switching images on and off, Rock-carving Practices and Meaning in the Bronze Age Life – world, in: Milstreu G. – Prøhl H. (eds.): Prehistoric Pictures as Archaeological Source. Tanum: Tanum Hällristningsmuseum in Tanumshede, 149–165.

Summary

Sea shore displacement is an important factor for rock art chronology in Scandinavia. The main focus of this article is Swedish province of Bohuslän, where we can find a direct connection between the sea shore displacement and rock art localities. The main dominant motif there is a boat. This can be interpreted like expression of how important sea for life during the stone age was and how important was keeping continuity of making rock art on specific rock art panels.